

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТІ

**«ҚАЗАҚ КІТАБЫ:
АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ КІТАП БАСУ
ІСІНІҢ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ»** атты
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической
конференции
**«КАЗАХСКАЯ КНИГА:
ВКЛАД ДВИЖЕНИЯ АЛАШ
В РАЗВИТИЕ КНИГОИЗДАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА»**

Алматы
«Қазақ университеті»
2019

Ғылыми редактор:
филология ғылымдарының докторы, доцент **А.Ә. Рамазан**

Жауапты редактор:
магистрант **Г.А. Саяқбаева**

«Қазақ кітабы: Алаш қайраткерлерінің кітап басу ісінің дамуына қосқан үлесі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары / жауапты редактор Г.А. Саяқбаева – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 248 б.

ISBN 978-601-04-3837-8

Бұл жинаққа Алаш зиялыларының ағартушылық миссиясы мен кітап шығару ісіндегі еңбектерін бағалау және насихаттау мақсатында өткізілген «Қазақ кітабы: Алаш қайраткерлерінің кітап басу ісінің дамуына қосқан үлесі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары топтастырылған. Ғалымдар мен докторанттардың, студенттер мен магистранттардың, жазушылар мен елімізге танымал тұлғалардың ғылыми мақалалары енгізілген.

М.Дулатов мемлекет қауіпсіздігі мен ел қойғаны туралы былай деп жазады: «Кімнің білегі жуан болса, сол жұрт болады. Кім күшті болса, сол дегеніне жетеді». Ол өз алдына дербес мемлекет болу үшін алдымен әскер жасақтау қажеттігін, күшті әскердің болуы басқа елдерді санасуға мәжбүр ететінін айтады. «Бұл заманда әскері жоқ жұрт-жұрт емес, құл. Біз қазір екі жолдың тарауында тұрмыз. Қайсысына түссек те, ерік өзімізде. Бір жол – құлдық жолы. Екінші жол – жұрттық жолы. Осы бастан автономия алудың қамына кіріссек, милициямызды жасап алып, қарамызды көрсетсек, Алашорданы үкіметіміз деп тіресіп қорғасақ, бізді ешкім басынбайды. Үкіметі бар, әскері бар жұрт деп бізбен әркім есептеседі».

Бағдарлама жобасындағы жер мәселесінде бұрынғы жылдары қазақтардан жердің жаппай тартып алынғаны ескеріліп, жерді ең алдымен тұрғылықты халыққа қайтарып беруде әділ шешу міндеті қойылған және жерді сатуға үзілді-кесілді тыйым салынған жердің бүкіл байлығы; кені, қазынасы, өзендер мен көлдері және ағаштары мемлекет меншігінде болуы тиіс екендігі айрықша атап көрсетілген.

Заңсыздық пен озбырлыққа жол бермеуді басты мақсаттың бірі ретінде көрсеткен бағдарлама жобасынан әділдік пен адамгершілік желінің қалай есетінін де байқау қиын емес. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзатындарға аяусыз күрес жүргізуді мақсат тұтқан «Алаш» партиясы әлеуметтік-әділеттілік саястын жүргізуге ұмтылды.

Бағдарлама жобасының үшінші бөлімі нағыз таза демократиялық және адамгершілік принциптеріне құрылып жасалған. «Дінге, қанға қарамай, еркек-әйел демей барлық адам тең құқылы болады. Жиылыс жасауға, қауым жасауға, жария сөйлеуге, газет шығаруға, кітап бастыруға – еркіншілік».

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев XX ғасырдың басында қазақтың ұлттық идеясы мен ұлттық бірлікті нығайту идеясын алға тартқан саяси қайраткерлердің жанкешті қызметін жоғары бағалап, былай деп жазды: «Алаш» партиясының бағдарламасын жүзеге асыру барысында дәстүр мен жаңашылдықты ұштастыру арқылы бұрынғы қазақ қоғамындағы белгілі қайшылықтардан арылуға мүмкіндік туды. Онда тұжырымдалған өтпелі кезең қағидалары жаңғырту қаракетін біршама жүйелі атқаруға жағдай жасады. Олардың ұлттық бағдарламасы сол тұстаөлкеде тұрған барша ұлттың бас біріктіруіне жағдай туғызды. Бір сөзбен айтқанда, олар елді өркендетудің демократиялық баламасын ұсынды, бірақ ол авторитарлық үрдістер салдарынан жүзеге аспай қалды. Келешек ұрпақ өз кезегінде, жаңа басталған тарихымыздың ең бір күрделі кезеңінде тәуелсіз мемлекетіміздің қалыптасуына қазақ зиялыларының көзге түсе бермейтін, бірақ мейлінше игі үлес қосқанын дұрыс бағалауы тиіс».

Әдебиеттер:

1. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы.-Алматы, 1995.-228 б.
2. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда.-Алматы, 1995.-19 б.
3. Омарбеков Т. Қос төңкеріс және Алаш қозғалысы// Ақиқат.-1994.-№9-Пб.
4. Субханбердина Ч. Қазақ. Алаш.-Сарыарқа. Алматы, 1993.- 36 б.б
5. Ахметов Ф. Алаш алаш болғанда.-Алматы, 1998.-42 б.
6. Мухаметов М, Сатершинов Б, Сырымбетұлы Б. Саяси-құқықтық ілімдер тарихы.-Алматы, 2002.-53 б.
7. Құл-МұхаммедМ.Алашқайраткерлері:саясиқұқықтық көзқарастарының қалыптасуы.- Алматы, 1998.-64 б.
8. Пірманов Ә, Қопаева А. Қазақ интеллигенциясы.-Алматы, 1997.-119 б.
9. Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың.-Қазақстан-2030, Алматы, 1998.-259 б.
10. Сұлтанов Қ. Алаш өкіметіне -90 жыл//Оңтүстік таңы, 2007. 7 б.

Неля РУШАНОВА,

философия және саясаттану факультетінің PhD докторанты
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ РУХАНИ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Зиялылардың ел, ұрпақ алдындағы міндеті қоғамға адал, елдің рухани дүниелеріне қамқор болуында. Ұлттың рухани дүниелері ұрпақтан ел азаматы болуды, адалдық пен білімді талап етеді. Осы екі нәрсені қадірлей білген адам ғана ұлт руханиятының өрісіне еніп, қасиетін иелене алады. Ой өрісі кең, діни сауаты мол, санасы биік, түсінігі терең адамның қадір-қасиеті жөнінде әл-Фараби: «Білім, яғни ғылыми мұра қалдырған адам өлгеннен кейін өз қамы үшін ғана қарекет еткен

адамнан қадірлі, білгіш, көреген болады. Өйткені, көп мал, мүлік күйттеу ғылымға кесірін тигізеді. Сондықтан, мұра қалдыру дүниеауи қам-қарекетке қарағанда абзал да қадірлі, ол ғылымға кесірін тигізбейді», – деп жазған еді. Мәдениетті елдерде рухани мүдде, тарих, дін, философия, ғылым кез келген адам жақындай бермейтін, жауапкершілігі зор дүние. Әл-Фараби айтқандай, халыққа пайдасы мол ғылыми мұра қалдыру ғылыми атақ алып, атақты болу емес. Ұлттық санасы биік, қабілетін ерте шыңдаған тарихтың тағылымын білу арқылы жан-жақты білім мен ақыл-парасатқа ие кез-келген адамның іс-ізденісі, жазған дүниелері ғылыми мұра болып саналады. Қай уақытта болса да елдің зиялылардан талап ететіні халыққа жөн сілтеп, басын біріктіретін идея мен ортақ тұжырым [1].

Фарабидің философиясы өзінің өміршеңдігін, дұрыстығын нақтылы ғылыми зерттеулерден тауып, принциптері, қағидалары одан әрі кемелденіп отырды. Оның ғылыми ойлау жөніндегі тапқан әдісі жеке, дербес заттарды, құбылыстарды нақтылы қарастыру, бақылау жасау арқылы дедуктивті-аксиоматикалық теория жасаумен ұштастырылады. «Бақытқа жол сілтеу» трактатында әл-Фараби Аристотельдің әрекеттену мен қайырымды істердегі орта шама туралы пікірін дамытады.

Фараби өзінің дүниеге көзқарасын әлеуметтану, этика және эстетика мәселелерін қамти отырып, жүйелендіре, нақтылай түседі. «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақытқа жету туралы» трактаттарында ол адам қоғамының шығуы, өмір сүру формалары, адамның мінез-құлқы, әділетті әкімнің бейнесі туралы ой толғайды. Сондай-ақ, Фараби «Бақыт жолына сілтеу» еңбегінде көркемдік адамның денесі мен рухани жан дүниесінің, адамгершілік қасиетінің сұлулығын көрсететін белгі деп санайды. Ол бақытқа жетуге бастайтын жолға айрықша назар аударады. Оған жету үшін адам рухани құндылықтарды бойына сіңіре отырып, өзін-өзі үнемі жетілдіріп жүруі керек дейді. Жетілдірудің өзі ақиқатты, айналадағы дүниені танып-білу арқылы жетіледі деген түйін жасайды. Ол, ең әуелі өзі өмір сүріп отырған қоғамның құрылымын талдайды. Адамдар қауымының өмір сүрі ортасы ретінде қала халқын алады. Қалаларды жік-жікке бөле келіп, ол кемел де үлгілі құрылым ретінде «Ізгі қаланы» таңдайды, оған жақын келетін және тұрмыстық байланыстағы құрылым – еңбекшілер тұратын «қажеттілік қаласы» деп қарайды. Фараби әрі қарай «алыс-беріс қаласы» (саудагерлер мен алыпсатарлар мекені), «бақытсыздық пен бұзылғандық қаласын» (ұры-қарылар, арамтамақтар мекені) бөліп ажыратады [2]. Осыдан түйетініміз, сонау түркі ойшылдарын толғандырған тарих беттеріндегі елдік, рухани тәрбие мәселелері алаш зиялыларының да санасында болған. Сол тарих жөнінде алаш зиялылары: «Өзінің тарихын жоғалтқан жұрт, өзінің тарихын ұмытқан ел қайда жүріп, қайда тұрғандығын, не істеп, не қойғандығын білмейді, келешекте басына қандай күн туатынына көзі жетпейді. Бір халық өзінің тарихын білмесе, бір ел өзінің тарихын жоғалтса оның артынша өзі де жоғалуға ыңғайлы болып тұрады. Дүниеде өңге жұрттар қатарында кем, қор болмайтын, тұқымым құрып қалмасын деген халық өзінің шежіресін иманы дәрежесінде ұғып білуге тиіс» [3].

Қазақ халқы – жауынгер халық. Алғашқыда қолына қару алып, жауға шапса, уақыт өте келе рухани санаға бет бұрды. XX ғасырдың басында ұлттық интеллигенцияның рөлі артып, халық санасының оянуы шарықтау шегіне жеткен. «Интеллигенция» латын сөзі, қазақ тілінде маманданған, ой еңбегімен шұғылданатын, әлеумет мүддесіне қызмет ететін, шығармашылыққа ие адамдар тобы, яғни зиялы қауым өкілдері деген мағынаны білдіреді. Сонымен қатар латынның *intelligens* сөзі қазақ тілінде түсінетін, ойлай білетін, парасатты деген түсінікке ие. Демек, интеллигенция ұғымының мәні тарихи тұрғыда, рухани негізде халық даналығымен ұштастырылып, кеңінен қарастырылуы тиіс. Ұлттың өмірлік тәжірибесі арқылы жүйеленген зиялылардың ұлттық мүдде мен халықтық рух деңгейіндегі озық идеялары, қазақ қоғамының мәңгілік даму жолын жоспарлап кеткен. Мәселен, М.Дулатовтың 1918 жылы «Абай» журналында жарық көрген «Алашқа» деген мақаласы – соның айғағы. Бұл мақаладағы қазақ зиялысының елге айтқан сөздері бүгінгі күні де талапты, ерікті, саналы адам үшін өшпес рух, салмақты ой [2].

Алаш зиялыларының жүйелі ізденістері, ортақ көзқарастары ұлттық білімді, ұлттық сананы күшейтіп, өткен ғасыр басында халықты қауіп-қатерден сақтауға қызмет етті. Алаш зиялылары 1913 жылы «Қазақ» газетінің алғашқы сандарында жарияланған «Қазақ тарихы» жөнінде жазылған мақалада, «Қазақ ішінде әр үйдің отағасысы, әр ауылдың ақсақалы тұрған бір шежіре. Бұрынғы өткен кеткеннен естіген білгені болса кейінгі жастарға соның бәрін айтып отырады» – деп ұлттық тәрбие ісінде әрбір қазақ қоғамындағы ата-ананың міндетін атап көрсеткен [4]. Адамның қоғам алдындағы жауапкершілігі отбасындағы тәрбиеден басталады. Тарихи білім арқылы жастың санасын, ой-өрісін қалыптастыру ата-ананың мемлекетке тигізер көмегі болып есептелмек.

Рухани сана қоғам кеңістігінде ұлт болмысының және ел мүддесінің қажеттіктеріне сай шындық пен жалғанды ажыратып, халық ішінен нағыз талант иелері мен білімділерді шығарып, оларға бағыт көрсететін құбылыс. Рухани санаға қатысты Міржақып Дулатов былай деп жазып кеткен: «Бір кісі бір іске жарайтын болса да, аз болмас. Халыққа қызмет етемін деген кісіге бәрі бір. Депутат бол, газет

шығар, бала оқыт...өзгеміздің бәрі сай болып жалғыз депутатқа қарап тұрған іс жоқ. Халқың надан болса, мың депутатың болсын онан пайда тағы жоқ. Депутаттықты таңсық көріп, атағына қызығып яки бәсеке үшін баратын кісі болмасқа тиіс. Екі қазақ таласып, бір орысқа олжа болса, онан тапқан абыройға түбінде ие табылмай жүрмесін. Осыны әркім ескерсе екен» [4]. Халықтың жағдайын, елдің қажеттігін биіктен қарағаннан, халықтың ішінде жүріп көрген ұтымды. Әлеуметтің, әлеумет мүшесі әрбір адамның көңіл күйі халықтың ішінде ғана жүргенде білінеді. Биікте тұрып қоғамда болып жатқан нәрсені адам көрсе де, оның ішкі жағдайына үңіле алмауы мүмкін. Осы себептен, тарихта қазақ зиялылары халықтың ішінде жүріп, тікелей елдің мәселесін көтеріп, оны шешудің оңтайлы жолын халықпен бірлесіп іздеген.

Әрбір тұлғаның мемлекет алдындағы жауапкершілігі халыққа оның қызметі арқылы тікелей бетпелі көрініп отырады. Ұлт ісіне келгенде зиялылар арасында бақ таласы деген жоқ, олар халыққа үлгі болу үшін өздерін елдің алдында кіші санаған және кішілікті кісілігімен көрсете білген. Осының салдарынан мемлекетке, елге жақын болу дәстүрге айналады, жастар қашанда зиялылардың соңына ереді. Тарихтағы қазақ жастарында сенімі, түсінігі, сезімі арқылы қоғамнан оқшаулану, әлеуметтік ортада өгейлену жоқ. Себебі, халықтың ұлттық санасы зиялылардың қызметімен нығайып отырған. Сілтеме керек. Тәкәппарлық тарих түгілі, халыққа да жүрмейді. Халық игілігіне бағытталған кез-келген істің басында тұлғаның елдігі ашық түрде көрініп, халықтың ішкі дүниесіне жеткенде қана қоғамға деген сенім, жанашырлық, өмірге деген білім қалыптасады. Алаш зиялылары ұлттық сананы көтеру арқылы жұрт ісін дамытуды көздеді. Олардың ұғымында кез келген ел игілігіне бағытталған іс жүзеге асу үшін алдыменен әлеуметтік ортада ұлттық идеяның жалғасуына, ел болмысының бойына тарауына ықпал ететін интеллектуал адамдар болуы қажет. Халық өзінің төл дүниелерін иеленіп, өзі-өзіне келгеннен кейін ғана жаңашылдыққа бейімделіп, жаңа дүниелерді қабылдай алады. Жүсіпбек Аймауытов «Ұлтты сүю» мақаласында: «Кейбір оқығандар да қара халықтан бойын аулаққа салғысы келіп, қызыққа салтанатқа салынғысы келетін салқындық ірілік мінездердің ұшығы сезіледі. Адам шалдуар нықысының әнімен кетсе, өзін-өзі тергеуге алмаса, жаман мінезінен тыйылып, жақсы жағын тәрбие қылмаса, бұзылып кетуі оп-оңай. Меніңше, қара халықтан жиренгендік, ірілік – ұлтын сүюге, мұқтажын, сырын білуге жиһат қылмағандық деп білемін. Бұл мінез Николайдың шенуіктеріне еліктеген болып табылады. Орыстың білімін алуға, өнерін білуге, жақсы жағын жаттауға еліктеу – дұрыс та, кәпірлігін, мақтаншақтығын, рақымсыз, қызықшыл, қалташыл, антшыл, «суық» шенеуік-тігіне еліктеу, ақсүйек болуға, салтанат түзеуге, тұрмысын, жүрісін, үй ішін жат түрге салып, қазақтан қашыртуға еліктеу – үлкен мін, кемшілік. Бұ жағынан оқығандар арына төрелетіп, сақ болуы керек. Осындай әдетті күшейтуге себеп болатын күншығыс халқының табиғатында тағы бір мінез бар. Ол: антқұмар, зина құмар, әйелшілдік, адымын алыстатпайтын ұсақтық, қайратсыздық, жалқаулық. Көңілдегісі болмаса біздің тұқымдар тез табаны қайтып, қажып қалады. Мақсатының жолына құрбан болуға шыдамайды. Ақтығында айтпағым: оқығандар өзін өзі тәрбие қылу керек. Қара халықтан жиренбей, жақын жүріп, сырласып, мұң-мұқтажымен таныс болып, өз ұлтын сүюге, халыққа өзін сүйгізуге жиһат қылу керек» [3] – деп тұжырымдаған еді.

Рухани, ұлттық санасы биік ел бір жағадан бас, бір қолдан жең шығарып үлкен жетістікке жетеді. Елдігімен біріккен халыққа, саналы әрекеті мол ұрпаққа мұратына жету оңай. Себебі, бұндай қоғамда елді аяғынан шалатын кері тартпа әдеттер болмайды. Тарихпен ой бөлісетін, ұлттан өзін кіші санайтын, ұлттың дүниелеріне жауапкершілікпен қарап әрекет ететін жастар қатары көп болады. Тарихтың тағылымын қадірлеп, одан керегін ала алатын, діні мен діліне адал жұрт қоғамының болашағын өз болашағым деп қабылдайды [1].

Тарихқа тереңірек үңілген адам қазақ болмысының шеңберінде ұлттың дүниесіне айналған тарих, дін, дәстүр, мәдениет, әдебиет, тәрбиенің бір-біріне қарсы келмегендігін жете түсінеді. Ұлт ісіне қызмет етуден жалықпаған, еткен еңбегі үшін есептеспеген, барлық дүниесін ұрпағына тарту еткен қазақ тұлғаларының бойында рухани тереңдік жатыр. Бұл тереңдіктің басында ұлттық сананы кемел биігіне жеткізген имандылық пен діни білім бар. Қазақтың ұлттық деңгейінен қарасак, ұлттық сана дегеніміз елдің өткен тәжірибесімен өзінің бойындағы бар мүмкіндігін (адамгершілік, қабілет, білім) қатар иеленіп, қоғамында орын алып, өзекті болып отырған әлеуметтік мәселелерге жауапкершілікпен қарайтын, жеке басына ие және қоғамын игілікке жетелей білетін, өз болашағына жауапты, ел болашағына ізгілік әкелетін нәрселерді танып, иелене алған адамның түсінігін, ұғымын, ой өрісін, іс-әрекетін айтамыз. Елге пайдасы мол істерді тындырып, ұрпақтың басын біріктіріп, ұлттық мүддеге жұмылдыратын идеяларды (мұраларды) қалыптастырған зиялылардың рухани деңгейі (интеллектісі) уақыт өте ұрпақтың ұлттық санасына айналып отырады. «Дүниедегі әділ сыншы халық пен тарих» деп алаш зиялылары жазып кеткендей, құбылмалы, жалған әрі жасанды нәрселерді тарих қабылдамайды. Тарих қабылдамайтын нәрсені кейінгі буынның танымы да қабылдай бермейді. Сондықтанда, рухани

сана әр ұрпақтың ұлттық мүдде деңгейіндегі ойлау жүйесі, ұрпақты ұлт ретінде біріктіруші құбылыс, даналық білімдердің, тәжірибелердің, құндылықтардың ұлттың рухани әлеміндегі бірігуі [1]. Осыған байланысты әл-Фараби мемлекетіне қызмет ететін адамның бойында болуы тиіс қасиеттерді былайша сомдаған: «болмыс мінсіздігі, әлеуметтік ортаға бейімділік, түсінік, ел жағдайын түсіне білетін және зерделей алатын қабілеттің, есте сақтау қабілетінің болуы. Алғырлық, аңғарымдылық, сезімталдық, ақылды болу, сөзге шешен, өнер, білімге құштарлық, жалықпайтын, іздене білетін, еңбекқор, қиындыққа төзімді, барлығын ақылмен зерделеп, сабырмен қабылдайтын мінез, ұқыптылық, үлгерімді, қанағатшыл, ар - намысы, ұяты мол, иманды, шыншыл, рухы биік, елін сыйлайтын, тектілікті сүйетін, тарихты білетін, ізгі нәрселерге ғана ұмтылатын, оңай олжа табуға жирене қарайтын, әділетті, шынайы, қайрымды, рақымшыл, ақ көңіл, зұлымдығы жоқ, кез- келген жағдайда дұрыс шешім қабылдай білетін, батыл, ержүрек адам» [5]. Ғұлама жоғарыда аталған қасиет-сапаға ие адамдар қана зиялылар қатарынан көрінетіндігін айтып кеткен. Ойшыл зерделеген, жеке адамды, халықты жақсылыққа бағыттайтын игі қасиеттерді қазақ ұлтының ұлттық тәрбиесінің, тарихы мен тұлғаларының бойынан табамыз. Жоғарыда айтып өткеніміздей, ұлттың төл тарихы өткен дәуірдегі халықтың адамгершілік қасиеттерінен, қабілет пен даналықты қадірлеген ұрпақтың рухани қызметінің рухынан туындайды. Рухани сана сақталған ортада ғана осы игі қасиеттер ел өмірінде жалғасады. Ал, мемлекет болмысының рухы осы игі қасиеттерден күш алары даусыз. Қоғамды әлсірететін, жастарды қоғамнан окшаулайтын, халықтың сенімін жоятын теріс нәрселер ұлттық санасы биік қоғамда өмір сүрмейді. Тарихи уақыттың аумалы төкпелі жағдайына, құбылмалы мінезіне қарамай қазақ елінің басын біріктірген, ұлттың рухын, қоғамның ішкі рухани өрісін сақтап отырған әл-Фараби сомдаған кісілік қасиеттердің, ұлттық сана негізінде жеке адам мен ел болмысының бойында ұялайтындығын ескерген жөн. Ұлттық тәрбие, көркем мінез, халықты, тарихты, ұрпақты құрметтеу, дінді таза ұстау, білімді, еңбекқор, адал болу сынды игі қасиеттер дінімізде де айтылған. Пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.с.) Хадистерінде айтылған даналықты қазақтың әрбір жанұясы парыз деңгейінде түсінген: «Балаларыңызды құрметтеңіздер, олардың әдептерін жақсартыңыздар, оларды жақсы тәрбиелеңіздер», «Ешбір әке баласына жақсы тәрбиеден артық сыйлық берген болмайды», «Кісінің баласын жақсы тәрбие етуі, садақа бергеннен жақсы».

Тарих, дәстүр, дін, мәдениет, өнер қоғамдық ортада адам болмысының мемлекеттің мүддесіне сай қалыптасуына қызмет етеді. Ұлттық мүдде талабына сай өмір сүруге дайын адамның өз болашағы, қоғам, жаңа уақыт алдындағы міндеті қоғамына қажетті, оның игілігіне айналатын білім түрлерін иеленіп, құндылықтарды қалыптастыра білу. Бұл қазақ жырауларының да, ойшыл ғалымдарының да негізгі ұстанымы болды [1].

Алаш зиялысы Жүсіпбек Аймауытов жазып кеткендей, «Қазақ күнелту жағының мәдениетінен мешеу қалса да, ақыл, қиял, сезім жағына, білім тілімен айтқанда рух мәдениетіне кенде емес... Қазақтың жерінің астында асыл қазына, кен байлығы мол деп аңыз қылысады. Сондай мол қазына қазақ елінің ішінде де жатыр. Ол не десеңіз әдебиет, ән-күй. Күн көру тәсілін сырттан жұқтырып, үйрене беруге болады. Рух мәдениетін бөтеннен қарызға ала береді болмайды. Алса да, халықтың көкейіне көпке дейін қонбайды. Ендеше өзімізде бар дәулетті жарыққа шығарып, іске жаратуға талпыну керек» [6]. Елдің басын біріктіретін ұлттың төл мәдениеті, құндылықтары. Мемлекеттің басты байлығы ұрпақ, халық болса, халықтың байлығы руханият. Мыңдаған жылдар бойы халықтың рухани қасиеттерінің, қызметінің негізінде қалыптасқан дүниелері. Өзіңде бар дүниені игеріп, заман талабына сай іздене білу қоғамыңды өркениетке жеткізеді. 1918 жылы Мұхтар Әуезов «Абай» журналында жарық көрген «Қазіргі қазақ күйі» атты мақаласында: «Қазақтың ішінде арқалы жуан бар, әлсіз нашар бар. Зорлықшыл, жылатып жүрген қиянат, тізе жуанды көріп жылап жүрген бар. Осы күйлердің бәрін басшы жаттап алып, әр қашан естен шығармауына керек. Қиянатшыл, көптігін, жуандығын құрал қылатындарға оқыған басшының еш рахымы болмауы керек. Шын ел болатын көпті бауырға тарту, есеге жеткізу керек. Қашан болсын, жұрттың жұрттыққа шығуына әуелі сол жұрттың өз ішіне тәртіп кіріп, бұрынғы жаманы жойылып, орнына жақсы жаңалықтар кіруіне керек», – деп жазған еді [7]. Рухани сана ұрпақтан ауызбіршілікті, еңбекқорлықты, адамгершілікті, терең білімді, адалдықты талап етеді. Ұрпақтың мәдениеті мен тарихи дүниелеріне, діліне ие болып әрі заман талабына сай икемделіп (ғылымды меңгеруді) өмір сүруін қалайды. Тарихтағы қазақ тұлғаларының тағылымы ұлттық санасы жоғары, рухы биік адамның елдің абыройын ойлағандығын дәлелдейді. Барға қанағат етіп, арға ұмтылу, өмірдің мәні адамгершілікте, еңбекте, білімді болуда деп түсіну зиялыларымыздың ізгі қасиеттерінің бірі. Осы бір келелі мәселені тереңнен ұғыну бүгінгі ұрпақ алдында тұрған міндет. Жүсіпбек Аймауытов жазып кеткендей: «Қара халықтың мәдениетті болуынан мәдениетті кісінің қазақ болуы қиын, баласына осы бастан ұлт рухын сіңіріп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелеу керек. Орыс тәрбиесін алған бала ұлт қызметкері бола алмайды» [3].

Алаш зиялыларының мұраларынан түйеріміз, жаңашылдыққа ел болып жұмылған дұрыс. Бірақ, елді жаңашылдыққа жетелейтін, қоғамда ғылымның дұрыс дамуына, жастардың ғылым жолына түсуіне ықпал ететін зиялы ғалымдардың ел ішінен тәрбиеленіп шығатындығын ескерген жөн. Рухани санасы биік, терең білімді адам ғана ел игілігіне қызмет етеді. Рухани сананы биіктететін тарих даналығы [1]. Ұлттық мәдениет ұлттық интеллигенция өкілдерінің кейінгі ұрпаққа жетіп отырған рухани-әлеуметтік қызметінің жемісі. Сол себепті де, ұлт зиялыларының әлеуметтік тұлғасын ұлт мәдениетінен ажыратып түсіну мүмкін емес. Қоғам мен мәдениет бір-бірімен тығыз байланысты. Кез келген әлеуметтік мағынаға ие тұлғалық құбылыс мәдениеттен ғана орын иеленбек. Тарих осы тұлғалық құбылыстың әлеуметтік шындығын сақтаушы. Тұлғалық істің өзегі руханилық болса, рух оның әлеуметтік-мәдени көрінісі. Қай уақытта да қазақ қоғамы алдымен ұрпақтар арасынан шыққан зиялылармен айқындалып, мәдениетті ерекшелей түскен. Жүсіпбек Аймауытов жазғандай: «Қазақ күнелту жағынан мәдениеттен мешеу қалса да, ақыл, қиял, сезім жағына, білім тілімен айтқанда, рухани мәдениетінен кем емес...».

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Сәрсембин Ү.Қ. Ұлттық сана қазақ елін мәңгілік етеді. // Abai.kz. – 2016.
2. Сүлейменов М.П. Әл-Фараби және Қазақ халқының рухани мұрасы. – Алматы, 2011. 14 б.
3. Аймауытов Ж. Ұлтты сүю // Ақиқат. – 2013. - №6. 4-5 бб.
4. «Қазақ» газеті / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – 560 бет.
5. «Түркілік тәрбие» антологиясы. – Алматы: Интеллсервис, 2013. – 1004 – бет.
6. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 5-ші том. Алматы: Ғылым, 1999 ж.
7. Әуезов М. Қазіргі қазақ күйі // Ақиқат. – 2013. - №7. 3-4 бб.

Гульнар МУКАНОВА,
кандидат исторических наук, доцент
КазНУ им. аль-Фараби
Дуниезада ТУРЕТАЕВА,
учитель истории
Гимназия №56

ИДЕИ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ И МАТБУГАТ КАЗАХСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Южный Урал исторически является уникальным по своей насыщенности полиэтничным, поликонфессиональным и поликультурным регионом. В городе Троицк в изучаемый период функционировали церковно-приходские и начальные школы, уездное, приходское и женское училища, училище для казахских детей. Популярностью пользовалось медресе «Расулия» (1884), названное в честь егооснователя, известного башкирского религиозного деятеля Зайнуллы ишана Расулева. «Французский историк Александр Бенигсен описал данное медресе как «один из лучших академических институтов в мусульманском мире» [1]. Есть мнение, что «...продуктивно сопоставление исторических процессов в Казахской степи периода XIX – начала XX вв. с типологически более близкими историческими ситуациями в Башкирии, Бурятии и Якутии» [2].

Традиции книгопечатания на базе духовных храмов Поволжья и Зауралья, в качестве первоисточков светского издательского дела у кочевых степных народов империи, – тема любопытная. Церковь в России, православная, католическая, протестантская или мусульманская, до революции 1917 года была правообладательницей немалых земельных площадей [3]. Собственность на землю и недвижимое имущество давала простор для предпринимательской деятельности, по мере капитализации церковных институтов. Новые веяния и технологии могли скорее реализоваться при храмах. Открытие церковно-приходских школ или медресе для мусульманских детей становилось возможно благодаря собственному капиталу (казне) храмов, складывавшемуся из подношений, оплаты за ритуальные услуги и прибыли от хозяйственной деятельности. Духовные храмы Евразии были автономными городами-государствами, окруженными «спутниками» в виде хозяйственных субъектов (пашни и огороды, конюшни и свинарники, школы и монастыри, ремесленные мастерские, свечные заводы, иконные лавки, типографии и т.п.).

Беспрепятственные контакты с Малой Азией, Крымом, Туркестаном вкупе способствовали зарождению инородческой прессы. «...Для Уфимской губернии характерной чертой стала организация изданий на языке тюрки. Издательства «Калям», «Нур», «Акча», «Иршад» сыграли значительную роль в издании произведений фольклора, памятников истории, литературы башкирского народа».

МАЗМҰНЫ:

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖЛІС

Қойгелдиев М. Алаш қайраткерлерінің азаттық идеологиясын қалыптастыру қызметі	3
Әбжанов Х. Алаш және кітап әлемі	7
Медеубек С. Ахмет Байтұрсынұв анықтаған «Шешенсөз» аталымының мәні мен айқындамасы	9
Қамзин К. Ұлттық журналистика теориясының төлбасы	12
Tamir F. Aхmet Байтұрсынұv dayındaǵan oquwlıq: oquw quralı	16
Мектеп-тегі А. Көсем ойдың көрігі немесе бәдізделген бітік тас – руханияттың тамыры, өркениеттің тұғыры	18
Ғарифолла Ә. Ағартушы Халел Досмұхамедұлының оқулықтары хақында	21
Барлыбаева Г. Ахметолла Барлыбаев – просветитель, видный деятель движения «Алаш»	27
Смағұлова С. Ұлт зиялыларының баспа ісіндегі рөлі және оқулықтары	31

1 – СЕКЦИЯ

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ ДАЙЫНДАҒАН ОҚУЛЫҚТАР: МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

Ахметова Л., Григорьев В. Жизнь и творчество ахмета байтұрсынұва: достижение цели, обретение государственности	36
Шаймарданов Р. Этническая история народа манси. Первые буквари	51
Соегов М. Об одной туркменской старопечатной книге с автографом – дарственной надписью и некоторых других изданиях начала XX века	54
Рамазан А., Батырханова Ж., Саяқбаева Г. «Ярдам» баспаханасы: тарихы мен тағлымы	58
Каримов Т. Из истории казахско-татарских книгоиздательских связей	61
Мухатаева Қ. Кітап басу ісінің дамуында Сұлтанмахмұт Торайғыров шығармалары	65
Мұқанов Қ. Абылай қажы Рамазанов – Алаш қайраткері	68
Нұрымбетова Г. Алаш зиялылары және оқу-ағарту мәселелері	71
Асылханов Е. Міржақып Дулатов пен Павел Флоренскийдің сабақтас ойлары	74
Смағұлова А. Алаш мұраты және Семей баспасөзі	75
Абуов Н. Вопросы развития просвещения и духовности в степи	77
Муканова Г., Солтанаев С. Научно-методическая школа «Алаш» и задачи «Рухани жаңғыру»: сопоставительный анализ	80
Қуантайұлы Н., Мергенбаева Қ., Батырханова Ж. Жүсіпбек Аймауытұлының белгісіз қолжазбалары (<i>Жазушының Шымкент шығармашылық кезеңі негізінде</i>)	84
Әшірбаев Б., Әшірбаева Г. Алаш баспасөзіндегі сөз бостандығының көрінісі	87
Жанабаев К. Структура и функция астрального тюркского мифа в рассказе М.Жумабаева «Грехопадение Шолпан»	91
Шашаев А., Селкебаева А. Қазақ зиялыларының қоғамдық негіздегі ұйымдар арқылы жүргізген ағартушылық қызметтері	97
Тілепберген А. Алаш қайраткері Батырбек Әлжановтың редакторлық қызметі	100
Акынбекова А. «Темірқазық» журналы және Әлихан Бөкейханов	102
Әубәкірова Қ. Цензура және көркем әдебиет (<i>Жүсіпбек Аймауытұлы аудармалары негізінде</i>)	107
Мырзағали А. «Күншығыс» баспасында жарық көрген Қазақ кітаптары	109
Көлжігіт А. Алаш зиялыларының баспа ісіне қосқан үлесі	114
Кузенбай А. Герои Алаша: казахская интеллигенция и книга	116
Русланқызы Д. Нәзір Төрекұлұлының әдеби-ғылыми мұрасы және баспагерлік-редакторлық қызметі	119

2 – СЕКЦИЯ

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРЫ МЕН АУДАРМАЛАРЫНЫҢ ҰЛТ РУХАНИЯТЫНДАҒЫ ОРНЫ

Дудинова Е. Алаш как духовный концепт национального единства: современный медиадискурс	121
Құрманбаева А. «Айқап» журналындағы саяси-идеялық көрністер	123
Бимаканова З. Алаш зиялыларының жастарға арнап шығарған еңбектеріндегі мәселелері	125
Батырханова Ж., Муканова Г., Серикбай Б. Иллюстрация учебников: история и современные методические принципы	128
Шуршитбай М. «Алаш» партиясы бағдарламасындағы саяси-әлеуметтік идеялар	131
Рушанова Н. Алаш зиялыларының рухани сананы қалыптастырудағы әлеуметтік-философиялық көзқарастары	133